

безпеки ОУН (Б) у 1940-х рр. Зібрали та впорядкували Лисенко О., Патриляк І. — К., 2003. — 253 с. Киричук Ю. Український національний рух 40-50 років ХХ століття: ідеологія і практика. — Львів, 2003; 2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління в Україні (Далі — ЦДАВО України). — Ф.3833. — Оп. 1. — Спр. 48. — Арк.11; 3 Центральний державний архів громадських об'єднань України (Далі — ЦДАГО України). — Ф.57. — Оп. 4. — Спр. 364. — Арк.17-18; 4. ЦДАВО України. — Ф.3836. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк.1; 5. ЦДАВО України. — Ф.3836. — Оп. 1. — Спр. 18. — Арк.19; 6. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942-1952. Документи і матеріали. — Львів, 1991. — С. 197-198; 7. Кентій А. Українська Повстанська Армія. — 1942-1943 рр. — К., 1999. — С.87; 8. ЦДАГО України. — Ф.1. — Оп. 23. — Спр. 930. — Арк.51; 9. Україна — Польща: важкі питання. Матеріали ІІІ міжнародного наукового семінару «Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни». Луцьк, 20-22 травня 1998 року. — Варшава, 1998. — С.50; 10. Киричук Ю. Український національний рух 40-50 років ХХ століття: ідеологія і практика. — Львів, 2003. — С.133; 11. ЦДАГО України. — Ф.57. — Оп. 4. — Спр. 364. — Арк.17; 12. ЦДАВО України. — Ф.3836. — Оп. 1. — Спр. 18. — Арк.2; 13. ЦДАВО України. — Ф.3836. — Оп. 1. — Спр. 18. — Арк.2; 14. ЦДАВО України. — Ф.3836. — Оп. 1. — Спр. 18. — Арк.5; 15. Державний архів Рівненської області (далі — ДАРО). — Ф. Р.30. — Оп. 2. — Спр. 32. — Арк.234; 16. ДАРО. — Ф. Р.30. — Оп. 2. — Спр. 16. — Арк.186; 17. ЦДАВО України. — Ф.3833. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк.42; 18. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942-1952. Документи і матеріали. — Львів, 1991. — С. 198; 19. ДАРО. — Ф.Р.30. — Оп. 2. — Спр. 33. — Арк.69; 20. ДАРО. — Ф.Р.30. — Оп. 2. — Спр. 16. — Арк.184; 21. Шанковський Л. Історія українського війська. Збройні сили сучасної доби за роки 1914-1953. Друге, доповнене видання. К., 1991. — С.42; 22. ДАРО. — Ф.Р.30. — Оп. 2. — Спр. 33. — Арк.135; 23. Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. — К., 2003. — С.116-117; 24. ДАРО. — Ф.Р.30. — Оп. 2. — Спр. 33. — Арк.136; 25. Літопис УПА. Нова серія. — Том 2. — Київ - Торонто, 1999. — С.249. 26. ДАРО. — Ф.Р.30. — Оп. 2. — Спр. 32. — Арк.155; 27. ДАРО. — Ф.Р.30. — Оп. 2. — Спр. 35. — Арк.90; 28. ДАРО. — Ф.Р.30. — Оп. 2. — Спр. 333. — Арк.68; 29. ЦДАГО України. — Ф.57. — Оп. 4. — Спр. 364. — Арк.17; 30. ДАРО. — Ф. Р.30. — Оп. 2. — Спр. 33. — Арк.143; 31. ЦДАГО України. — Ф.57. — Оп. 4. — Спр. 364. — Арк.17; 32. ДАРО. — Ф.Р.30. — Оп. 2. — Спр. 16. — Арк.243; 33. ДАРО. — Ф.Р.30. — Оп. 2. — Спр. 16. — Арк.243; 34. Русначенко А. Народ збурений: Національно - визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках. — К., 2002. — С. 166; 35. ЦДАВО України. — Ф.3833. — Оп. 1. — Спр. 134. — Арк.76; 36. ЦДАВО України. — Ф.3833. — Оп. 1. — Спр. 51. — Арк.1.

В.В.Кононенко

ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ТА НАРОСТАННЯ КРИТИЧНИХ НАСТРОЇВ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ УРСР У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Розвиток українського повоєнного суспільства багато в чому був детермінований змінами в моральному стані та ціннісних орієнтаціях громадян республіки, що склалися після Другої світової війни. Перемога, отримана Радянським Союзом у війні з фашистською Німеччиною, мала далеко неоднозначні та суперечливі наслідки для українського суспільства. Ставши для більшості населення переконливим доказом могутності політичного ладу, який склався в країні після 1917 року, виправданням особливої ролі Компартії в житті країни, вона породжувала почуття твердості та впевненості в майбутньому. Ейфорія перемоги затьмарила в народній свідомості в перші післявоєнні роки наслідки попереднього періоду сталінського тоталітаризму.

Сучасна українська історіографія має у своєму доробку низку праць, які стосуються певних процесів післявоєнного періоду сталінського тоталітаризму. Автори аналізують окремий комплекс подій цього періоду, що дає змогу встановити їх вплив на українське суспільство, в тому числі на систему його психологічних настанов. Питання соціальної історії розглядаються у працях В.Даниленка, В.Барана, Ю.Шаповала, Б.Кравченка, І.Біласа¹. Серед праць закордонної історіографії, в яких розглядаються окремі аспекти української історії, варто виділити праці О.Зубкової, Н.Романовського, М.Геллера, О.Борисова². Однак конкретних досліджень, що вивчають суспільно-політичні настрої, стереотипи мислення, особливості поведінки населення, на жаль, не було.

В даній статті автор ставив за мету проаналізувати зміни в системі ціннісних

орієнтацій населення республіки в повоєнний період та їх вплив на соціальну активність громадян.

Період 1945-1953 рр. став кінцевою фазою сталінського тоталітаризму. Він глибоко проник своїм корінням у свідомість українського народу. Слід визнати, що сталінізм як один з видів тоталітаризму, маючи явно злочинний характер, спирався на масову підтримку. Одна із дослідниць феномену тоталітаризму Х.Арендт стверджує, що ця підтримка не завжди є результатом впливу пропаганди чи методів промивання мозку³.

Закінчення війни спричинило в суспільстві тимчасову рівновагу. Після суворої, безжалісної, виснажливої війни, що забрала багато фізичних і моральних сил, наступив період “заліковування ран”. Ейфорія перемоги є не найкращим станом, щоб говорити про недоліки суспільного ладу, – це заважало критичному аналізу ситуації. Надія на краще і оптимізм, який існував за її рахунок, створювали особливу післяпереможну суспільну атмосферу. Жага миру, що підкріплювалася вірою в те, що життя після війни буде змінюватися на краще, зберігалася протягом перших кількох післявоєнних років. За словами О.Довженка: “Закінчилася світова війна. Народи почнуть зализувати рани і ставити пам’ятники полководцям і їх коням. Мир...”⁴.

Післявоєнне суспільство було суспільством очікування і надій. Суспільство чекало на значні поступки з боку держави: припинення масового терору, ліквідації колгоспної системи, пом’якшення цензури тощо. Почали проявлятися певні тенденції, розвиток яких у майбутньому міг спричинити появу опозиційних до режиму сил. Відразу після закінчення війни почало проявлятися незадоволення демобілізованих воїнів, які виступали проти бюрократизму та адміністрування. Багато студентів, колишніх фронтовиків, критично висловлювалися щодо існуючих у суспільстві догм. Село активно прогнозує майбутнє реформування колгоспів. Зростає самоусвідомлення народу було несумісне з існуючими порядками. І хоча це ще не був відкритий протест, режим все ж відчував ймовірну небезпеку.

Чим впевненіше відновлювала радянська влада свою силу на колишній окупованій території, тим менше надій у народу залишалося. На визволені землі приходив довгоочікуваний мир, але разом з радянською владою поверталось все те, що притаманне тоталітарній системі. Насамперед держава намагалася відновити повний контроль над людською особистістю, який був дещо втрачений під час війни. Побоюючись, що вияв любові може бути нещирим, партія і керівництво організували тотальну перевірку суспільства силами спеціальних органів. І вони мали рацію, тому що навіть повірений в справах США в Москві Дж.Кеннан у своїй телеграмі до державного департаменту Сполучених Штатів стверджував, що “...ми тут впевнені, що з часів громадянської війни ніколи ще російський народ не був таким далеким від доктрин Комуністичної партії, як зараз. В Росії партія стала зараз великим – і на час – вискоєфективним апаратом адміністрації, але перестала бути джерелом духовного натхнення”⁵.

Насамперед під пильну увагу потрапили всі ті, хто залишався під німецькою окупацією. До середини 1950-х рр. в особистих анкетах зберігалось запитання “Чи перебував на окупованій території?”. МДБ (пізніше КДБ) перевіряло установи, організації, навчальні заклади, підприємства. Не дивно, що за перші післявоєнні роки більшість виключених з КП(б)У були тими комуністами, які залишалися на окупованій території (наприклад, 1947 р. – 883 особи з усіх виключених, тобто 66 %) ⁶. За будь-який прояв незадоволення владою, негативне висловлювання на адресу якогось державного чи партійного керівника, згідно з директивою Наркомату юстиції СРСР від 15 квітня 1938 р. “Про кваліфікацію контрреволюційних терористичних висловлювань” висувалося звинувачення за статтями 17-54-8 КК. Звинувачення в пропаганді і агітації, яка містить заклики до повалення або підризу радянської влади, кваліфікувалось за статтями 54-10 КК, а обговорення цих питань кількома особами, що, як правило, мало побутовий характер, тягло за собою ще й кваліфікацію за статтею 54-11 КК як злочинна діяльність ⁷. Як стверджує історик Ю.Шаповал, у повоєнні роки, особливо в 1946-1947 рр., відсоток засуджених за “контрреволюційні злочини” знову став збільшуватися ⁸. Репресивна система використовувала будь-які труднощі для надання їм

політичного забарвлення, усунення незадоволених і зміцнення своєї влади.

Особливу тривогу в сталінського тоталітарного режиму викликала післявоєнна молодь. За багатьма параметрами післявоєнна радянська молодь, в тому числі українська, була певним соціальним феноменом. Це було покоління, яке не зазнало репресій 30-х рр., але на яке війна так само вплинула, як на дорослих. Про те, що післявоєнна молодь вимагає особливого підходу, влада зрозуміла ще в останні роки війни. На пленумі ЦК ВЛКСМ в січні 1945 р. головний редактор „Літературної газети” А.Сурков говорив: „Ми зараз маємо справу з аудиторією молоді, яка не схожа на нашу довоєнну аудиторію” і пояснив, що „нинішня молодь складається з покоління, що зазнало німецької окупації, побувало в рядах захисників Батьківщини, пішло підлітками на виробництво, а тому воно вимагає особливого підходу”⁹.

Війна загострила певні молодіжні соціальні проблеми: безпритульності, злочинності та хуліганства. Проте навіть не це непокоїло владу. Її більше хвилювало залучення молоді до політики, намагання нею пояснити певні суспільні процеси або якимось вплинути на неї. Наприклад, одна зі студенток Вінницького педагогічного інституту з приводу грошової реформи 1947 р. висловила так: „...це новий метод, щоб підняти суспільну думку. Зміст то добрий, але побачимо, які будуть результати. Конституція теж має гарний зміст, але на ділі зовсім інше...”¹⁰.

Все більше лунало незадоволення (як з боку влади, так і з боку молоді) діяльністю ВЛКСМ та піонерської організації. Саме тому юнацький романтизм став проявлятися у створенні різних таємних організацій та гуртків. Як правило, ці організації будувалися на принципах вірності соціалістичному вибору, соціалістичній демократії, комуністичним ідеалам, але їх все частіше цікавило питання – чи відповідає сталінізм ідеї комуністичного будівництва. Іноді такі організації нагадували напівгру з конспіративними квартирами, зустрічами, псевдонімами, з таємною перевіркою нових членів. Проте влада боролася з такими випадками зовсім не по-дитячому, звинувачуючи молодь у антирадянській агітації, створенні антирадянських організацій, терорі та зраді.

У вересні 1946 р. начальник окружного УМВС Вінницької області підполковник Ночковський доповідав секретареві обкому М.Стахурському про „Военно-трудоий союз”, що був створений в школі № 4 м. Вінниці з ініціативи учня 10 класу Ситого Юрія. За його оцінкою „В.Т.С.” – є підпільною і законспірованою організацією, що мала тенденцію до подальшого розширення”¹¹. У середній школі № 1 м. Шепетівки Кам’янець-Подільської області учнями 8-б класу була організована нелегальна юнацька організація „Твардія юних”, до складу якої входило 14 учнів¹². Ця організація мала свій статут, який був підписаний кров’ю та прізвиськами усіх членів організації. Девіз організації: „Якщо бути, то бути кращим! Боротися і шукати, знайти і не здаватися. Все дістається знаннями, перемога – теж, вчитись, вчитись і ще раз вчитись”¹³. Про те, що це молодіжне об’єднання швидше нагадувало дитячу гру, ніж підпільну організацію, свідчать навіть прізвиська її членів: Анка, Чайка, Гаврик, Зет та ін.¹⁴.

Учні ремісничого залізничного училища № 1 м. Києва організували підпільну молодіжну організацію – Українську соціал-комуністичну партію народників (УСКП(н)). Головне завдання, яке вони ставили перед собою, – полегшити життя селянину: знизити податки, страховку, позику, бездітне, здачу хліба, молока, м’яса і т.п. При цьому ця група молодих людей продовжувала вірити в ідеали марксизму-ленінізму-сталінізму, сповідуючи гасло: „Вперед до перемоги комунізму”¹⁵.

У цій боротьбі були і одинаки. Так, 5 липня 1948 р. в Вінницький міський комітет партії поштою надійшла анонімна листівка, яка закликала колгоспників виступити проти колгоспного ладу і не брати участі в збиранні врожаю. Подібні листівки були надіслані і на адресу обласних організацій міста Херсона. Владі вдалося встановити особу відправника. Ним виявився учень 7 класу Яришівського району Вінницької області Петро Цильмак¹⁶.

Інша частина молоді зазнала переслідувань за зв’язок з національним підпіллям. І.Бурлака, колишній член ОУН, згадував: „Ще в 1947-1952 рр. у нашому селі Городище пішли страшні чутки: посадили того й того...Так, забрали хлопців прямо з інституту, за

націоналізм”, а М.Франчук пригадує: „Я вже був студентом Одеського сільгоспінституту, але ще з середньої школи, ми, юнаки, захоплювалися історією самостійної України. Нашими вихователями і просвітителями були хлопці з Західної України. Ми читали і розповсюджували матеріали з історії України, УПА”¹⁷. Громадянин Г.Патрак розповідає, як його, шістнадцятирічного юнака, заарештували за членство в оунівській організації і засудили за зраду Батьківщини до таборів ГУЛАГу¹⁸. Лише на території Тернопільської області в перші післявоєнні роки було ліквідовано 4 молодіжні організації національного спрямування “СУМ” (Спілка української молоді)¹⁹. Одночасно під суворий контроль потрапили студенти усіх навчальних закладів. Так, в грудні 1952 р. органами державної безпеки були заарештовані студенти III курсу філологічного факультету Київського університету Г.Волощук, Н.Адаменко, Р.Доценко, яких звинуватили в тому, що вони відкрито поширювали буржуазно-націоналістичні погляди серед студентів. В березні 1953 р. заарештований студент відділення журналістики Ф.Коваль, який в гуртожитку розірвав портрет члена Президії ЦК КПРС²⁰. З 1 липня 1951 р. по 20 квітня 1952 р. органами МДБ УРСР були викриті 42 молодіжні українські націоналістичні групи і організації, загальною чисельністю 182 учасників, з них: в західних областях України – 35 організацій і груп загальною чисельністю 155 осіб; в східних регіонах України – 7 організацій і груп з 27 учасниками²¹.

Протест сталінському побуту, офіційній ідеології висловлювали різноманітні молодіжні неформальні угруповання. Серед них особливо потужною була нова суспільна течія молоді – стиляги, які за іронією долі були в більшості випадків дітьми партійних і радянських чиновників. І побороти їхній соціальний протест було не просто.

Суспільно-політичний розвиток УРСР у повоєнні роки був складним і неоднозначним. Україна вийшла на міжнародну арену, а її кордонами було об’єднано більшість етнічних земель, відбулося врегулювання територіальних питань з Польщею та іншими сусідніми державами. Однак УРСР була позбавлена можливості самостійно вести зовнішню політику, перебуваючи у фарватері зовнішньополітичної діяльності СРСР. Крім того, після війни виявилися марними сподівання на лібералізацію сталінського режиму. В Україні повністю було поновлено структури тоталітарної системи, тривали репресії, особливо проти інтелігенції.

Морально-психологічний клімат у радянському суспільстві, репресії, гнітюча суспільно-політична атмосфера в країні свідчила про необхідність суспільно-політичних змін.

5 березня 1953 р. не стало Сталіна. Після його смерті країна залилася “сльозами. Хтось відверто тужив і з острахом думав про майбутнє свого народу, а “хтось плакав від щастя і надії зустрітися з своїми близькими, які зникли під час репресій. Це була приголомшуюча подія. Всі розуміли, що щось незабаром зміниться, але ніхто не знав, в який бік. Остерігались найгіршого. Люди, серед яких було багато таких, що не мали ілюзій стосовно Сталіна і існуючого ладу, боялися загального розвалу, міжусобиць, нової хвилі репресій та громадянської війни. Спочатку навіть вище керівництво країни, за словами М.С.Хрущова, “оплакувало свій стан і знаходилося в стані психологічного шоку”²².

Країна була на порозі реформ. Слідувати “сталінським заповітам” – це жити за надуманими економічними законами соціалізму, що передбачали відміну товарно-грошових відносин. Тому мало було поховати Сталіна. Треба було тишком-нишком прикрити хвилю його шанування, нейтралізувати його “спадщину”.

Слід визнати, що у статті лише окреслені головні питання, які розкривають рівень соціальної активності населення в повоєнний період. Не з’ясованими залишаються суспільно-політичні настрої та соціальна активність різних категорій населення. Недостатньо вивчені питання залежності поведінки, морального стану громадян України в повоєнний період від суспільно-політичної, соціально-економічної та культурної політики влади.

1. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). – К., 1999. – 304 с.; Баран В.К. Україна: новітня історія (1945-1991 рр.). – Львів, 2003. – 670 с. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К., 1997. – 423 с.; Баран В.К. Україна після Сталіна. Нарис історії 1953-1985 рр. – Львів, 1992. – 124 с.; Шаповал Ю. Людина і система (Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні). – К., 1994. – 270 с.; Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К., 2001. – 560 с.; Шаповал Ю. У ті трагічні роки. Сталінізм на Україні. – К., 1990. – 141 с.; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. Кн.1. – К., 1994. – 432 с.; 2. Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953. – М., 1999. – 229 с.; Борисов А.Г. "Новый человек" – гомо советикус: и миф, и реальность / А.Г.Борисов. – Саратов, 1994. – 25 с.; Геллер М. Машина и винтики. История формирования советского человека. – М., 1994. – 335 с.; Романовский Н.В. Лики сталинизма. 1945-1953 рр. – М., 1995. – 227 с. 3. Арндт Х. Истоки тоталитаризма. – М., 1996. – С.7; 4. Довженко О. Щоденник // О.Довженко. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник. – К., 1995. – С.387; 5. К вопросу об истоках "холодной войны". К вопросу из телеграммы в делах США в Москве Дж.Кеннана в государственном департаменте США от 22 февраля 1946 г. // Антология мировой политической мысли. В 5 т. Т.V. – М., 1997. – С.394; 6. Баран В.К. Україна: новітня історія (1945-1991 рр.). – Львів, 2003. – С.33. 7. Абраменко Л. Попіл розстріляних і замучених стукає в наші серця // Вітчизна. – 1998. – № 3/4. – С.21; 8. Шаповал Ю. У ті трагічні роки. Сталінізм на Україні. – К., 1990. – С.128; 9. Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953. – М., 1999. – С.137; 10. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Фонд 87. – Оп.4. – Спр.441. – Арк.27; 11. Там само. – Ф.136. – Оп.13. – Спр.99. – Арк. 102; 12. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Фонд 487. – Оп.4. – Спр.1214. – Арк.24; 13. Там само. – Арк.26; 14. Там само. – Арк.24; 15. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Фонд 1. – Оп.24. – Спр.2743. – Арк.44-77; 16. ДАВО. – Ф.136. – Оп.27. – Спр.185. – Арк.4; 17. Бурлака І. Вони боролись за незалежність // Літинський вісник. – 1994. – 23 серпня. – С.2. 18. Бабій В. У 16 років – смертна кара за Україну // Подоля. – 1997. – 6 вересня. – С.2; 19. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.1718. – Арк.36-41; 20. Там само. – Спр.2736. – Арк.115; 21. Літопис УПА. Нова серія. Т.3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943-1959 рр. – Київ – Торонто, 2001. – С.652; 22. Мемуари Никити Сергеевича Хрущева // Вопросы истории. – 1992. – №2/3. – С.79.

Д.О.Мельников

РЕАЛІЗАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ (90-і РР. ХХСТ.)

Одним з важливих пріоритетів розвитку сучасної України є реалізація державної молодіжної політики. Її успішне здійснення в значній мірі залежить від аналізу роботи, критичної оцінки діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, суспільних інститутів у 90-і рр. ХХ ст. З погляду сьогодення минуле десятиріччя – період недавній. Разом з тим проблема реалізації регіональної молодіжної політики в цей час, на думку автора, є актуальною для дослідників з деяких міркувань, а саме: минуле десятиріччя – період утворення та становлення незалежної української держави; в цей період закладалися основи державної молодіжної політики в країні і, зокрема, на регіональному рівні; це період пошуку спроб і помилок, який завжди є цікавим для дослідників. Як відбувався цей процес, які були проблеми в реалізації молодіжної політики на місцях – цікавить не тільки істориків, але і політологів, правників, соціологів, педагогів, всіх тих, хто безпосередньо займається проблемами розвитку сучасної молоді.

В 90-і роки зусиллями багатьох суб'єктів державної влади, суспільних інститутів та молоді було зроблено чимало для соціального становлення молоді, залучення її до управління державними і суспільними справами. Разом з тим широкий аспект програм, проектів щодо соціалізації молоді ще не є показником їх успішної реалізації. В минуле десятиріччя молодь, так як і інші прошарки населення країни, опинилася в досить скрутному стані. Значна її частина не мала роботи, існували проблеми з набуттям освіти. В молодіжному середовищі росла злочинність, наркоманія. Тисячі юнаків та дівчат в пошуках кращої долі залишали Україну, виїжджали за кордон. Незважаючи на те, що державні органи влади, органи місцевого самоврядування проводили певну роботу з молоддю, зменшити